

91-12-83

Misdadigers en priesters zaten in de Gevangenpoort

Mensen van allerlei soort en aard hebben in de loop der eeuwen gevangen gezeten in de Gevangenpoort. Wie zich overigens een voorstelling wil maken van het gebouw aan het einde van de Molenstraat, treft in Bergen op Zoom nog een dergelijke Gevangenpoort aan.

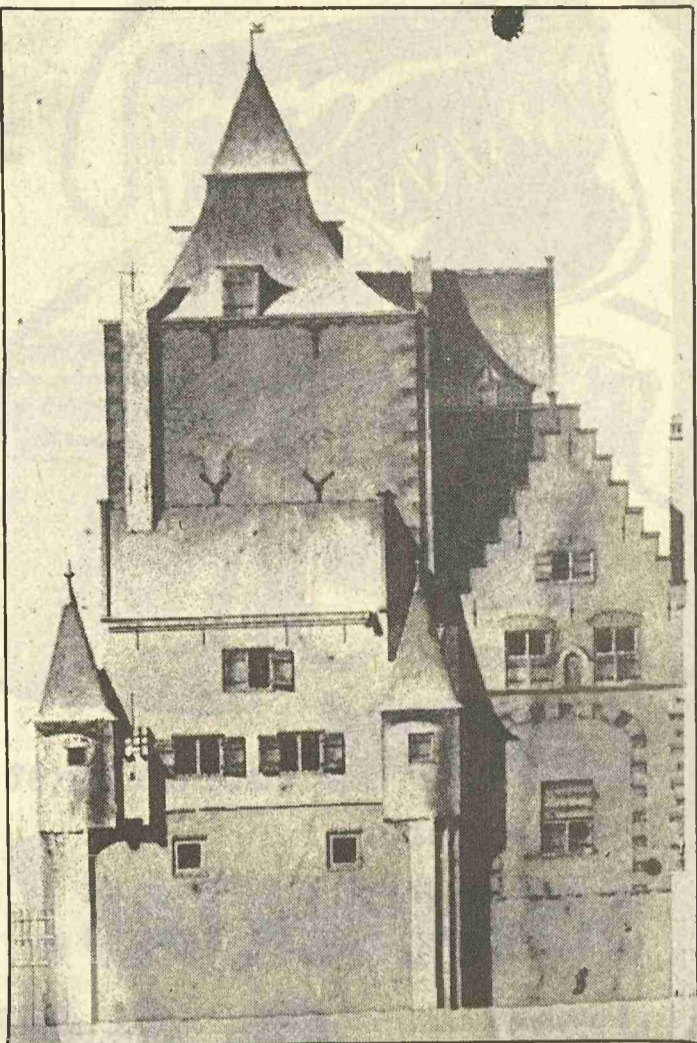
De Gevangenpoort heeft zeer beruchte misdadigers, zoals Adriaan van Campen en Jean le Boul, leden van beruchte benden, gehuisvest, maar in de tijd van de reformatie werden ook priesters, die betrapt waren op het lezen van de mis, in de Gevangenpoort vastgezet. En kort voordat besloten werd om de toren te verkopen, zaten er bedelaars, geesteszieken en vagebonden. De toren, die eigendom was van de Heer van Breda, had ook een poortfunctie.

Voor die Heren en hun gevolg betekende de route Valkenberg - St. Annastraat - Molenstraat de meest gerichte verbinding met het gebied buiten de poort. De Gevangenpoort was eeuwenlang de enige gevangenis voor burgers die Breda bezat, in de achttiende eeuw kwam daar op de hoek van de Halstraat het Tuchthuis bij.

Bewoning

Zolang het crimineel proces duurde verbleven de gevangenen, die niet op borgtocht waren vrijgelaten, op de Gevangentoren. De kamer waar zij gevangen zaten heette deftig de 'poortscamer'.

Uit archeologisch onderzoek is inmiddels komen vast te staan, dat er aan de Molenstraat al heel vroeg bewoning en nijverheid zijn geweest. Actes uit 1364 en uit 1368 geven aan dat Jan die Hoghe er in ieder geval woonde, vlakbij de Molenwerf, die hetzelfde was als de Molenberg. Bij nieuwe opgravingen zijn van die molen en molenberg restanten aangetroffen. Voor die bewoning om, liep de stadsmuur die in 1350 was voltooid. Twee eeuwen later bleek die ommuring al niet meer deugdelijk. Uit belegeringen kwam naar voren dat stenen muren veel kwetsbaarder waren dan aarden wallen.

• Voordat de Gevangentoren in 1825 werd gesloopt, is door de stadsarchitect K. Koelewijn de Geus in 1823 deze tekening van de toren gemaakt. Van de zuidzijde uit.

- FOTO DE STEM / JOHAN VAN GURP

DE STAD IN MET GERARD VAN HERPEN

De Gevangenpoort bestond uit een poortgebouw en uit een brug, eerst van hout en in 1548 van steen. De nonnen van het aan de overkant gelegen klooster St. Catharinadal maakten gebruik van deze brug, zodat de poort ook wel de Nonnenpoort werd genoemd.

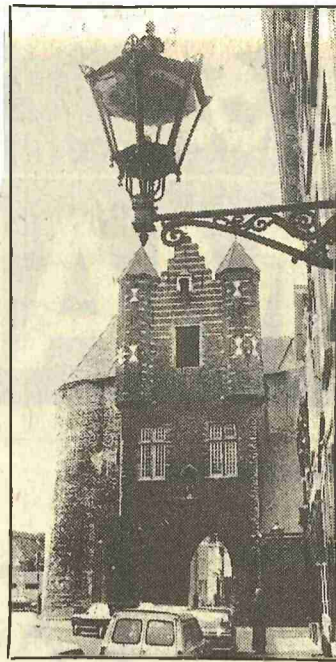
In de zestiende eeuw functioneerden ook de andere poorten wel als gevangenen, maar de gevangenpoort was na een aanpassing in het begin van de vijftiende eeuw het officiële Huis van Bewaring van Breda.

Voor militaire gevangenen was er sinds 1684 een afzonderlijke gevangenis, de zo genoemde Provoost Geweldiger, vlakbij de Antwerpse of Haagpoort.

Sloop

Na de stadsuitleg van 1531 tot 1546 leek de binnenstad voor de militaire verdediging nauwelijks interessanter. meer. De sloop van de stadsmuur schijnt een gigantisch karwei te zijn geweest. In de actes uit 1538 komt naar voren, dat in een huis dat vlakbij de Gevangentoren stond en dat ook moest worden afgebroken, de weduwe van Adriaan Jacob Meeuss woonde. Eigenlijk bleven er twee kleine torengebouwen overeind. De gevangentoren, maar ook de kruid- of poedertoren aan de Nieuwe Houtmarkt, bleef nog een poos behouden. Tot 1704 werd in die toren kruidpoeder opgeslagen. In 1699 waren er vlak achter de verdedigingslijnen op de Gasthuisvelden nieuwe kruittopslagplaatsen gebouwd.

In de Gevangentoren woonden de door de Drossaard aangestelde cipier. Uit een verslag van drossaard Havermans in 1805 blijkt overigens dat niet alleen de cipier of provoost er woonde, maar ook diens vrouw. Op de tweede pinksterdag van 1805 werd de misdadiger Jean le Boul door zijn familieleden bevrijd. Bij die overval werd niet alleen de cipier Johannes Grootenboer, maar ook diens vrouw Cornelia Donkers om het leven gebracht.

• De Gevangenpoort in Bergen op Zoom.

- FOTO DE STEM / DICK DE BOER

Gevangenen

Aanvankelijk fungeerde de Gevangentoren als volwaardige gevangenis, maar na de bouw van het tuchthuis diende het huis uitsluitend nog als Huis van Bewaring. Voor „preventieven en bedelaars”, zo vermeldt Hal- lemma en een enkele keer ook voor geesteszieken. Dan zijn we overigens al in de achttiende eeuw beland. Eerder in de geschiedenis van de Gevangentoren, om precies te zijn in 1637, werd een pater Capucijn door de majoor van de garnizoensdienst in de kerk van de Capucijnen betrapt op het lezen van de mis. Hij kwam in de Gevangentoren terecht, evenals vier kapelaans die een jaar later voor een zelfde overtreding werden gepakt. In 1668 stonden de benedeleden van Merten en Jacob terecht. Zoals U misschien weet, werd in vroeger eeuwen het Brabantse platteland geteisterd door rond zwerfende bendes. De Bende van Merten en Jacob werd gearresteerd en voor de terechtstelling in de Bredase Gevangentoren opgesloten.

Klachten

Vergeleken met het nieuwe Tuchthuis dat in Breda werd gebouwd, was de Gevangentoren een verouderd en eigenlijk ook ongeschikt gebouw. Pas in 1823 kwam er een genootschap tot zedelijke verbetering van gevangenen, dat zich ook het materiële lot van de gevangenen aantrok. Er kwam een

reglement voor de cipier alsook voor de gevangene. Een gevolg van de bemoeienis van het genoemde genootschap was ook dat meer aandacht werd besteed aan de maaltijden van de gevangenen. Dat was precies zoals in de Beyerd van dag tot dag voorgeschreven. Op zondag kregen zij aardappelen met zuurkool en op maandag bij voorbeeld vleessoep met een half pond vlees per persoon. Zuurkool en soep overheersten op dat menu.

De situatie in de beide Bredase gevangenen werd steeds onhoudbaar. Het Tuchthuis was te klein, daar zaten soms zestig mannen en vrouwen opgesloten en de Gevangentoren verkeerde „in ergerlijk verval”. Bij koninklijk besluit van 12 februari 1817 werd bovendien nog eens bepaald dat alle bedelaars in gevangenen moesten worden opgenomen. Inmiddels had het stedelijk bestuur voor huisvesting van gevangenen deze gevangenis al afgekeurd. Uit notulenboeken uit die jaren blijkt hoe behalve normale gevangenen ook hele gezinnen half naakt, vervuild en vol ongedierte in deze gevangentoren waren „gehuisvest”. Die notulen spreken van 53 gevangenen, mannen, vrouwen en kinderen. Al heel gauw braken er besmettelijke ziekten uit.

Verkoop
Het college van regenten wendde zich tot de gouverneur met het verzoek om een spoedige oplossing van de problemen. De zieken werden daarna overgeplaatst naar een nabijgelegen gebouw en er werden daar hulpen aangesteld voor de verzorging en verschoning van de zieken. De regenten die toen dachten dat het gebouw wel gauw zou worden gesloten, moesten nog tot 1824 geduld betrachten. In november 1824 verscheen een advertentie in de Bredasche Courant, waarin het gebouw en de woning van de concierge ten verkoop werden aangeboden. Met dezelfde advertentie werd ook het vervallen Militaire Provoost Huis bij de Haagpoort verkocht. Na de sluiting en afbraak in 1825 deed zich in Breda de merkwaardige situatie voor, dat alleen het Tuchthuis nog maar gebruikt kon worden als Huis van Bewaring. Zwaar gestraften moesten naar Den Bosch worden overgebracht. Die situatie heeft voortgeduurd tot er in 1886 een nieuwe gevangenis (De Koepel) werd gebouwd.